

SIGNALEMENTEN*

Ernst Hirsch Ballin, Ernst Janse de Jonge en Gert-Jan Leenknecht, *Uitleg van de Grondwet* (Boom juridisch; Den Haag 2021) ISBN 978 94 6290 949 6, 1348 p., € 153,50

Dit lijvige boekwerk bevat uitgebreid artikelsgewijs commentaar op alle bepalingen van de Grondwet. *Uitleg van de Grondwet* is de fysieke uitgave van de commentaren die sinds zes jaar op de site Nederlandrechtsstaat.nl worden gepubliceerd. De meerwaarde moet gelegen zijn in een meer overzichtelijke weergave, al kennen de commentaren ook in deze fysieke uitgave een onderling verschillende opbouw. Voor alle artikelen geldt niettemin dat zowel de ontstaansgeschiedenis en historische betekenis als de actuele werking van het artikel aan bod komen. (LT)

ontwikkelingen blijkt dat tussen 1814 en 1983 tal van verschillende, soms met elkaar conflicterende interpretaties van het artikel naast elkaar hebben bestaan. (LT)

Gert Jan Geertjes, *Staatsrecht en conventie in Nederland en het Verenigd Koninkrijk* (Paris; Zutphen 2021) ISBN 978 94 6251 275 7, 678 p., € 89

Het Nederlandse staatsrecht wordt in belangrijke mate vormgegeven buiten de Grondwet om. De kabinetsformatie, bijvoorbeeld, verloopt volgens een (min of meer) vast stramien, dat echter in de Grondwet geen plek heeft gekregen. De verhouding tussen dergelijke ongeschreven normen en het geschreven recht is altijd onduidelijk gebleven. Om daar verandering in te brengen, pleit Geertjes voor de introductie van de ‘conventie’ in het Nederlandse staatsrecht: een ongeschreven, bindende regel, waarvan onder omstandigheden mag worden afgeweken. Ter afbakening van dat begrip put hij uit het recht van het Verenigd Koninkrijk, waarbinnen de conventie een prominente plek inneemt. Vervolgens past Geertjes de conventie toe op het Nederlandse staatsrecht. Hij toont onder meer aan dat de introductie van het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917 de ontwikkeling van conventies ruim baan heeft gegeven. Gewezen zij op de Conventie van 1922, die inhoudt dat het kabinet aan de vooravond van de verkiezingen zijn ontslag aanbiedt, en de regel dat demissionaire kabinetten geen omstreden zaken mogen behandelen. (LT)

Sofie Wolf, *Nationale parlementen in de Europese Unie. Een juridische vergelijking tussen het Nederlandse en Duitse parlement in Europese aangelegenheden* (Boom juridisch; Den Haag 2022) ISBN 978 94 6290 702 7, 361 p., € 46,50

Nationale parlementen hebben diverse bevoegdheden om Europese besluitvorming direct of indirect te beïnvloeden. In de dissertatie *Nationale parlementen in de Europese Unie* onderzoekt de Maastrichtse juriste Sofie Wolf hoe het Nederlandse en het Duitse parlement die bevoegdheden zoal aanwenden. De blik op de staatsrechtpraktijk bij onze oosterburen is vooral bedoeld om verbetervoorstellen te formuleren voor de Haagse omgang met Europese aangelegenheden. En dat is gelukt. Wolf presenteert een lijst van negen concrete aanbevelingen die in het Nederlandse stelsel kunnen worden overgenomen en geïmplementeerd. Haar adviezen zijn niet alleen theoretisch interessant, maar lijken ook praktisch haalbaar. Kortom, tijd dat politiek Den Haag ze te harte neemt en de hand aan de ploeg slaat. (RJ)

Arendo Joustra (samensteller), *Wacht op onze daden. Alle regeringsverklaringen van Schermerhorn tot en met Rutte IV* (EW; Diemen 2022) ISBN 978 94 634 8102 1, 550 p., € 19,95

Elsevier-hoofdredacteur en liefhebber van de parlementaire en constitutionele geschiedenis Arendo Joustra levert met *Wacht op onze daden* een fraai naslagwerk

over alle naoorlogse regeringsverklaringen. De titel verwijst naar het antwoord van J.R. Thorbecke op vragen uit de Kamer bij de algemene beschouwingen over de eerste rijksbegroting van zijn eerste kabinet, in 1849, naar het programma van zijn ministersploeg. Zo makkelijk komen Thorbeckes opvolgers niet meer weg. In de eerste confrontatie met de Tweede Kamer geeft de minister-president een uiteenzetting van de beleidsplannen van zijn kabinet; vervolgens gaan Kamer en premier daarover in debat. Sinds het debat over de regeringsverklaring van het kabinet-Colijn v (juli 1939) heeft elke nieuw aangetreden ploeg steeds de zegen gekregen van een Kamermeerderheid; niettemin is het debat – meer nog dan de regeringsverklaring zelf – van betekenis, omdat de nieuwe politieke verhoudingen duidelijk worden. (AVK)

Remieg Aerts, *Denkend aan Nederland. Over geschiedenis, nationaliteit en politiek* (Prometheus; Amsterdam 2022) ISBN 978 90 446 4111 0, 400 p., € 20,99 (e-book) / € 35 (paperback)

Denkend aan Nederland is een rijke verzameling eerder gepubliceerde, maar naar de laatste stand van zaken geactualiseerde artikelen van de Amsterdamse hoogleraar Nederlandse geschiedenis Remieg Aerts. De artikelen zijn losjes gegroepeerd rond het thema uit de ondertitel: over geschiedenis, nationaliteit en politiek. Aerts stelt prikkelende vragen, soms expliciet, soms in het voorbijgaan. Hoe hebben nationaliteit en identiteit over een periode van vierhonderd jaar gestalte gekregen in het Nederlandse democratische politieke bestel? Welke rol heeft de geschiedschrijving daarin gespeeld? Wat is er nationaal aan nationale geschiedenis? Welke taak rust op de schouders van de historicus? En: van en voor wie is de geschiedenis eigenlijk? Voor de lezer van dit jaarboek zijn de artikelen over emotie in de politiek en over twee eeuwen beeld en zelfbeeld van de Tweede Kamer misschien het meest relevant.

Remieg Aerts geeft er in dit boek niet alleen blijk van over een grote eruditie te beschikken, maar ook over een vloeiende schrijfstijl. Daardoor laten de artikelen zich goed afzonderlijk van elkaar lezen, maar is het voor de lezer ook bepaald geen straf om het boek van kaft tot kaft tot zich te nemen. (JR)

James C. Kennedy en Mart Rutjes, *Gescheiden partners. Een geschiedenis van overheid en religieuze organisaties in Nederland* (Prometheus; Amsterdam 2022) ISBN 978 90 446 4997 0, 253 p., € 22,50

De dominante rol van de kerken in de Nederlandse maatschappij en politiek is allang verdwenen. In het parlement worden echter nog regelmatig vragen gesteld over de bijzondere positie van de kerken en hun organisaties, bijvoorbeeld over de grondwettelijke onderwijsvrijheid, de islam die dezelfde rechten claimt als de gevestigde religies, en recent bijvoorbeeld vanwege de kerkvieringen ten tijde van de coronamaatregelen. Toch resteren ook nu nog soms opvallend stabiele relaties tussen de overheid en religieuze organisaties. De historici James Kennedy en Mart Rutjes analyseerden de ontwik-

keling van de relatie tussen de overheid en de kerkelijke organisaties vanaf de jaren zestig, toen de secularisering snel doorzette. Verschuivende prioriteiten aan de kant van de overheid, uitmondend in een slecht geïnformeerd pragmatisme, hebben de relaties tussen kerk en staat (en daarmee het traditioneel pluralistische bestel) onder druk gezet. (AVK)

Anet Bleich en Natascha van Weezel, *De houdgreep. De haat-liefdeverhouding tussen de media en populistisch rechts* (Balans; Amsterdam 2021) ISBN 978 94 638 2166 7, 192 p., € 15

Journalisten zijn het vaak oneens met de opvattingen van rechts-populistische partijen als PVV en FVD. Desondanks bieden ze deze partijen een podium; zij vertegenwoordigen immers een deel van de bevolking, is hun stelling. Politieke leiders van rechts-populistische partijen als Wilders en Baudet beschouwen journalisten daarentegen als nepnieuws verspreidend ‘tuig van de richel’. In de coronapandemie radicaliseerde een deel van hun politieke aanhang, met als gevolg dat journalisten soms werden geïntimideerd en lastiggevallen, waardoor ze vaak niet meer veilig hun werk konden doen. Nieuwspoort-rapporteurs Anet Bleich en Natascha van Weezel vragen zich in dit boek af waarom journalisten partijen achterna lopen die democratische instituties als de journalistiek afwijzen. Omwille van de waan van de dag of vanwege hun hoge entertainmentgehalte? Rechts-populistische partijen zijn dankzij journalisten die objectiviteit hoog in het vaandel dragen, ongewenst deel van de normaliteit gaan uitmaken, vinden de auteurs. Met hun radicale ideeën creëren deze partijen namelijk een schijnwerkelijkheid, waardoor journalisten zich minder kritisch durven opstellen. Als waakhond van de democratie moeten journalisten daarentegen juist weerstand bieden aan het radicaal-rechtse gedachtegoed van deze partijen, aldus de auteurs. (MK)

Ron Fresen, *Acht jaar achtuur. Leven op het Binnenhof* (Balans; Amsterdam 2021) ISBN 978 94 638 2176 6, 255 p., € 21,99

In hoeverre dans je mee met Haagse bronnen om politieke informatie te krijgen? Willen politici er niet iets voor terug? Dat is het eeuwige dilemma waarmee de politiek journalist van het Achtuurjournaal, Ron Fresen, worstelt. Door jarenlang netwerken verschaft hij zich toegang tot de politieke top van Nederland. Hij geeft in dit afscheidsboek zijn visie op het journalistieke vak (‘de mooiste baan van Nederland’). Kritisch blijven, feiten dubbel controleren en alleen afgaan op betrouwbare bronnen is zijn motto. De relatie met politici moet te allen tijde zakelijk blijven; een neutrale positie in het midden (‘waar de waarheid ligt’) is zijn uitgangspunt. Geschokt is hij dan ook over hoe journalisten tijdens de coronacrisis belaagd werden omdat ze gewoon hun werk deden: de burger informeren. Hij beschrijft onder meer hoe moeilijk het is om Rutte wekelijks te interviewen. Maar ook steekt hij de hand in eigen boezem. Zo onderbelichtte de nos de ernst van de toeslagenaffaire, zouden journa-

listen minder over het politieke spel en meer over de totstandkoming van wetgeving moeten berichten, of zichzelf moeten durven afvragen: functioneert de tegenmacht wel goed? De toenemende polarisatie die opspeelde tijdens de laatste kabinetsformatie bekoelde zijn politieke nieuwsgierigheid, daarnaast ging een slepende ziekte steeds meer zijn tol eisen. Na de gemeenteraadsverkiezingen van 2022 is Ron Fresen er definitief mee gestopt. (MK)

Thijs Broer en Peter Kee, *Code rood* (Pluim; Amsterdam en Antwerpen 2021) ISBN 978 94 932 56361, 275 p., € 22,99

In *Code rood* laten de politiek journalisten Thijs Broer en Peter Kee zien hoe de hoofdrolspelers de coronacrisis probeerden te bestrijden en welke impact de gebeurtenissen hadden op de politieke verhoudingen. Beeldvorming speelde daarbij een belangrijkere rol dan de effectiviteit van de maatregelen tegen het virus, aldus de auteurs. Aanvankelijk werd het virus onderschat: er waren te weinig mondkapjes en ic-bedden, het testen en het bronnen- en contactonderzoek kwamen laat op gang, en maatregelen werden te snel afgeschaald. De spanningen binnen het kabinet namen toe door onenigheid over verdergaande maatregelen, zoals de sluiting van de scholen. Minister van Binnenlandse Zaken Ollongren (D66) wilde de democratische controle van het beleid beter gegarandeerd zien, andere ministers waren weer bezorgd over de economische gevolgen van de maatregelen. Vanuit de radicaliserende achterban van FVD kwam veel weerstand. Elke partij probeerde tijdens de coronacrisis de gunst van de kiezer te behouden. In maart 2021 won Rutte de verkiezingen moeiteloos, juist omdat er geen ander thema aan de orde kwam. (MK)

Wilma Borgman, *De prijs van de macht. Mark Rutte en de vvd* (Balans; Amsterdam 2022) ISBN 978 94 638 2127 8, 216 p., € 21,99

Er was een tijd dat het vvd-leiderschap van Mark Rutte aan een zijden draadje hing. De tweestrijd met Rita Verdonk, verloren verkiezingen en onduidelijkheid over de koers hadden het vertrouwen in de jonge voorman aangetast. Pas in de aanloop naar de Kamerverkiezingen van 2010 werd de positie van Rutte steviger. Parlementair journalist en vvd-watcher Wilma Borgman beschrijft aan de hand van interviews met personen uit de partijtop achter Rutte – vooral partijvoorzitters – de ontwikkeling naar de geoliede organisatie waarvan Rutte als minister-president het onbetwiste boegbeeld is. Borgman markeert daarbij de motie van wantrouwen die Rutte tijdens de algemene beschouwingen van najaar 2009 indiende als ‘keerpunt’ voor ‘het grote publiek’ (p. 85). De verkiezingswinst van 2010, die werd omgezet in het premierschap voor Rutte, had wel gevolgen voor het interne debat in de partij. Behoud van de macht stond voorop. ‘Kritiek werd niet op prijs gesteld, het moest wel gezellig blijven.’ (p. 131). Of dat laatste altijd gelukt is, mag na lezing van dit boek overigens worden betwijfeld. (AVK)

Joep Boerboom, *Ouderenstrijd. De bewogen geschiedenis van 50PLUS* (Boom; Amsterdam 2021) ISBN 978 90 244 4337 6, 336 p., € 24,90

Zomer 2009 deed ‘politiek ondernemer’ Jan Nagel (ex-PVDA en -Leefbaar Nederland) de aanzet tot de oprichting van een partij die met name opkwam voor vijftigplussers, en die sinds begin 2011 de naam 50PLUS draagt. In juni 2011 debuteerde de ouderenpartij in de Eerste Kamer; in oktober 2012 in de Tweede Kamer. Bij de oprichting had Nagel oud-LPF geweerd onder het mom: ‘Wij willen geen hommeles.’ (p. 14). Toch was dat precies wat volgde – zij het vooral pas vanaf voorjaar 2020. Juist op dat moment begon publicist Joep Boerboom aan zijn onderzoek voor een boek over 50PLUS, dat hij op verzoek van het partijbestuur zou schrijven. De kansen voor de partij, die het onder leiding van boegbeeld Henk Krol lange tijd prima deed in de peilingen, keerden toen snel als gevolg van interne ruzies, die vaker persoonlijke tegenstellingen dan inhoudelijke meningsverschillen betroffen. Na de verkiezingen van 2021 trad het enige gekozen Kamerlid en de laatste lijsttrekker, Liane den Haan, uit de partij, waarmee 50PLUS uit de Tweede Kamer verdween. Boerboom schrijft het met vaart op, zich vooral baserend op gesprekken met betrokkenen. (AVK)

Tobias van Gent, *De minister en de majesteit. Adriaan Dijxhoorn, minister van Defensie in oorlogstijd* (Boom; Amsterdam 2022) ISBN 978 90 244 4678 0, 496 p., € 39,90

Oud-Kamerlid Van Gent (VVD) beschrijft het leven van Adriaan Dijxhoorn, partijloos minister van Defensie 1939-1941, eerst tijdens de mobilisatie en de mei-oorlog en later in Londen. Centraal staat Dijxhoorns gedwongen aftreden in juni 1941. De voornaamste reden was dat koningin Wilhelmina het vertrouwen in hem had verloren. De auteur – die zich vooral baseert op het privéarchief van Dijxhoorn, waarin zich onder meer een uitgebreide apologie bevindt – maakt aannemelijk dat de vorstin een verkeerd beeld had van de minister, onder meer over diens vermeende ‘defaitisme’. Hij toont nog eens hoe groot haar invloed op de regering in ballingschap was. Overigens lijkt Dijxhoorn met zijn starre optreden ook de steun van zijn collega’s in de ministerraad te hebben verspeeld. Hoe dat ook zij, Dijxhoorn ging voortaan als ‘koninklijk zwart schaap’ door het leven. Het is jammer dat het boek geen strakke eindredactie kreeg. De tekst wordt ontsierd door talloze herhalingen. (JWB)

Adriaan in ’t Groen e.a., *Sociale ongelijkheid en onderwijsbeleid. Portret Jos van Kemenade, Tijdsbeelden Onderwijs 2* (Eburon; Delft 2021) ISBN 978 94 630 1308 6, 204 p., € 24,50

In 2020 overleed Jos van Kemenade. Op dat moment werkte onderwijshistoricus Adriaan in ’t Groen al aan een portret over de onderwijssocioloog en PVDA-politicus en met name diens ideeën over het onderwijsbestel. Van Kemenade, die onder meer minister van Onderwijs in het kabinet-Den Uyl was, had nog wel veel persoonlijke input kun-

nen geven. Daaruit is uiteindelijk dit portret voortgekomen. Ook goede bekenden van Van Kemenade uit de academische en politieke wereld, zoals de latere onderwijsminister Wim Deetman, verzorgden een bijdrage. Alle hoofdstuktitels bevatten het woord ‘tijd’ (‘Tijdgeest’, ‘Tijdgenoten en reflecties’ et cetera). Paradoxaal genoeg blijft ook na dit lezenswaardige portret de behoefte bestaan aan een volwaardige biografie over Van Kemenade, waarin zijn politieke carrière en zijn – nog altijd relevante – onderwijsopvattingen goed in de tijd worden geplaatst. (LS)

Peter Rehwinkel, *Amalia. De plicht roept* (Prometheus; Amsterdam 2021) ISBN 978 90 446 4836 2, 292 p., € 25

Ter gelegenheid van de achttiende verjaardag van prinses Amalia schreef Peter Rehwinkel deze handleiding voor het troonopvolgerschap. Het boek leest als een college staatsrecht en contemporaine geschiedenis – over de ministeriële verantwoordelijkheid, de mediacode, de financiële aspecten van het koningschap en over de verlovingsen en huwelijken van eerdere troonopvolgers. Het is met zichtbaar plezier geschreven, al waaiert het verhaal soms wel erg ver uit, bijvoorbeeld als de auteur Amalia’s tientallen titels verklaart of als hij het Franse vorstendom Orange beschrijft. Rehwinkel – staatsrechtkenner en oud-Kamerlid – is uitstekend geïnformeerd, zelfs over de ‘sociale media-accounts’ van de prinses. Die zijn gevuld met ‘gezond-puberale teksten’ als ‘Never in the mood for school’. Kennelijk volgen haar ouders wat er wordt gepost – koningin Máxima zou een account hebben onder de titel ‘@momiswatchinu’. (JWB)

Christoph van den Belt, *Eigentijds en eigenzinnig. Een geschiedenis van het Nederlands Dagblad en het Reformatorisch Dagblad (1960-2000)* (Prometheus; Amsterdam 2021) ISBN 978 90 446 4968 0, 397 p., € 29,99

Het prettig leesbare proefschrift van Christoph van den Belt over de geschiedenis van het *Nederlands Dagblad* en het *Reformatorisch Dagblad* is van belang voor de parlementaire geschiedenis omdat beide gereformeerde dagbladen nauw verbonden zijn met respectievelijk het GPV (het vrijgemaakte ND) en de SGP (het bevindelijke RD). Van den Belt beschrijft hoe beide kranten opgericht werden (het ND in 1967, het RD in 1971) in het kader van de vrijgemaakte en de bevindelijk gereformeerde zuilen (of, zoals de auteur refereert: ‘hechte gemeenschappen’), terwijl de rest van Nederland bezig was te ‘ontzuilen’. Zoals eerder bij andere politiek-maatschappelijke richtingen het geval was geweest, was bij het ND regelmatig sprake van personele dwarsverbanden tussen krant en Kamer: zo was Piet Jongeling lange tijd zowel GPV-fractievoorzitter als hoofdredacteur van het ND; zijn opvolger Jurn de Vries combineerde enige tijd het hoofdredacteurschap met een lidmaatschap van de Eerste Kamer. Overigens leggen beide kranten een bovengemiddelde belangstelling aan de dag voor de parlementaire geschiedschrijving. Dat kan niet genoeg worden geprezen. (AVK)